

Prosjektbeskrivelse: Delprosjektet ”Rekkeorganiserte ildsteder i indre Troms: Materielle uttrykk for etnisk konsolidering?” under forskningsprosjektet LARM.

Forskningsprosjektet ”Landskapskunnskap og ressursforvaltning i indre Troms og Finnmark 2500 f.Kr. – 1000 e.Kr. (LARM)” søker å frambringe ny kunnskap om dynamikk, variasjon, kontinuitet og endring i landskapsbruk og ressursutnyttelse i tidsrommet 2500 f.Kr. – 1000 e.Kr. I løpet av denne tida etableres samisk identitet og siden også reindrift som økonomisk praksis. Tilgangen til og utnyttingen av de rike innlandsressursene har til alle tider formet vår landsdel. Ressursene har gitt livsgrunnlag for dem som høstet av dem, men har også tjent som verdifulle og ettertraktete handels- og byttevarer ut av regionen, til andre deler av Europa. Vår kunnskap om innlandets betydning i nordnorsk historie er i dag svært begrenset, blant annet på grunn av manglende grunnforskning i innlandsområdene. Hovedmålsettingen er ”å få ny kunnskap om dynamikk i landskapsforståelse og ressursutnytting innenfor jakt-fangst og tidlige reindriftssamfunn, relatert til skifte og vedlikehold av identiteter (etnisitet, territorialitet, gender)”. Prosjektets delmål omfatter involvering av lokalsamfunn i forskningsprosessen, aktiv refleksjon omkring metodiske, teoretiske og etiske perspektiv knyttet til forskning i urfolks lokalsamfunn og landskap, kartlegging av særlig verdifulle og sårbare kulturmiljø i samarbeid med kulturminneforvaltningen og etablering av fundament for framtidige strategier for forskning og forvaltning relatert til globale klimaendringer.

LARM springer ut av det arkeologiske miljøet ved Institutt for arkeologi og sosialantropologi ved Universitetet i Tromsø. Fire av de fast ansatte forskerne ved instituttet, en prosjektansatt leder, en post-doktor og to masterstipend er knyttet til det fireårige prosjektet, som hadde oppstart 1. mars 2008. LARM er satt sammen av tre moduler som med noe ulike tilnærmingmåter (empiri, teori, metode) søker å svare på den overordnede problemstillingen. Modul 1 er en primært arkeologisk enhet som rettes mot kulturhistorisk dokumentasjon og tolkning av art og grad av de episodiske justeringene i ressursbruk, sett i lys av regionale og overregionale sosiale og økonomiske prosesser. Dette omfatter problemstillinger knyttet til: a) endringer fra stein- til jernteknologi og asbestkeramikks rolle og b) kronologiske og regionale variasjoner i reinfangst som uttrykt i dateringer av fangstgropssystem og analyser av assosiert boplasser. Modul 2 – Erfaringsmøter i landskapet: Tradisjonell kunnskap, gender og arkeologi - kombinerer arkeologisk empiri og metode med et større tilfang av historisk og etnografisk kildemateriale og tradisjonell muntlig kunnskap. Her utvides den arkeologiske tilnærmingen med historisk, etnografisk og antropologisk metode og teori. Problemstillingene er knyttet til a) hvordan landskap erfares av ulike sosiale grupper i tid og rom, og b) hvilke implikasjoner slike forskjeller har for dokumentasjon, fortolkning, formidling og forvaltning av kulturminner og kulturmiljø. Modul 3 – Ressursbruk og landskapserfaringer i samiske stedsnavn og landskapstermer - relaterer de kulturhistoriske opplysningene til samiske stedsnavn og samisk landskapsterminologi som forteller om ressursbruk og erfaringer i terrenget. Problemstillingene er her knyttet til a) hvordan stedsnavn og landskapsuttrykk i nord-samisk er relatert til ressursbruk og landskapserfaringer som kan belegges arkeologisk, historisk og/eller etnografisk, og b) hvilke implikasjoner slike relasjoner har for dokumentasjon og fortolkning. LARM tar sikte på en ”holistisk” tilnærming, der etnografisk, historisk, arkeologisk og lingvistisk materiale aktiveres. Prosjektet omfatter feltarbeid knyttet til arkeologiske registreringer og utgravninger, stedsnavngransking og intervju i flere utvalgte områder av indre Troms og Finnmark.

Delprosjektet ”Rekkeorganiserte ildsteder i indre Troms: Materielle uttrykk for etnisk konsolidering?” inngår i modul 1 og ledes av 1. amanuensis Asgeir Svestad.

Rekkeorganiserte ildsteder er et samisk boplassfenomen som har fått økt betydning i de seinere års nordisk arkeologi. Boplassene betraktes som sesongboplasser og finnes i hovedsak i skogslandet og innlandet i Fennoskandia. De er kjent fra Finnmark, Nord-Finland, Nord-Sverige og i ett tilfelle fra Aursjøen i Lesja kommune i Oppland. Boplassene har vanligvis 5-8 rektangulære ildsteder, men det er også en viss variasjon. Ildstedene er plassert med jevn avstand fra hverandre og danner sentrum i det man antar har vært teltliknende huskonstruksjoner. Kronologisk er de meget avgrensa og plasseres i tidsrommet 900-1200 e.Kr., altså sein vikingtid til tidlig mellomalder. I denne perioden finnes ei rekke andre særpregete samiske spor, som rike offerplasser og bjørnegraver. Trekkene sammenfaller med en periode av Norden som kjennetegnes av store økonomiske, sosiale og politiske omveltninger, i form av utvikling av bl.a. markedshandel, byer, konge- og kirkemakt. Samtidig vet man at samene inngikk i nære handelsforbindelser med deres naboer (nordmenn, svensker, russere o.a.) i denne tida. Det er nærliggende å se de rekkeorganiserte ildstedsboplassene i sammenheng med disse omveltningene; en måte å stå samlet på vis á vis eksterne handelsallianser, i ei økonomisk, sosial og politisk ustabil tid.

Tidligere forskning

Det har lenge pågått en debatt om de rekkeorganiserte ildstedenes funksjonelle, økonomiske og sosiale betydning, samt etniske tilknytning (Sundqvist 1973; Wallerström 1973; Simonsen 1979; Meschke 1979; Kjellström 1983; Bergman 1991; Schanche 1992; Storli 1993, 1994; Hamari 1996; Hedman 2003; Hansen & Olsen 2004). I dag hersker det liten tvil om at de har en samisk tilknytning. Den ensartede, lineære organiseringa av ildstedene, er også en eiendommelighet som noen ser i sammenheng med oppkomst av samisk tamreindrift (Storli 1993, 1994; Hedman 2003). Andre igjen hevder at dette dreier seg om jakt- og fangstboplasser og må ses i sammenheng med ei intensivering av jakt og fangst, som følge av handel og økt, ekstern etterspørsel av fangstprodukter (Mulk 1994; Hansen & Olsen 2004).

Nyere forskning

I seinere år har det vært satt i gang større undersøkelser av rekkeorganiserte ildsteder i hhv. Øst-Finnmark og Nord-Finland. Undersøkelsene er gjort i regi av et finsk og et norsk underprosjekt av ”Home, Hearth and Household in the Circumpolar North”, som er tilknyttet BOREAS-programmet til European National Foundation.¹ Her har man bl.a. tatt i bruk nye metoder og ny utgravingsmetodikk, som har gitt vesentlig ny informasjon om både funksjonelle, økonomiske og sosial aspekter. Det er blant annet påvist forskjeller på ildstedenes størrelse og funn i tilknytning til disse, som indikerer sosiale forskjeller. Dette står i kontrast til den egalitet som samiske jakt- og fangstsamfunn vanligvis tilskrives, og for så vidt også historisk kjente reindriftssamfunn. Det er videre påvist spor av tamdyr som småfe, men det kan ennå ikke sies noe sikkert om i hvilken grad tamreindrift har hatt noen betydning. Kunnskap om huskonstruksjonen er ennå på antydningens nivå, men ved hjelp av markkemiske analyser (fosfatanalyse) har man bl.a. kunnet foreta nærmere avgrensinger av boligenes indre rom, som stryker telthypotesen (Hedman & Olsen 2009).²

¹ Det norske underprosjektet er finansiert av Norges Forskningsråd og ledet av prof. Bjørnar Olsen ved Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.

² Fosfatanalysene er gjort ved Environmental Archaeology Lab., Umeå universitet, som over flere år har analysert samiske boplasser og derigjennom utviklet spesialkompetanse på feilkilder og tolkning av disse.

Sven Donald Hedman og Bjørnar Olsen (2009:16-20) hevder at boplassenes unike karakter peker mot å se dem som uttrykk for dyptgående sosiale endringer i samiske samfunn. Disse endringer må likevel ikke ses isolert, men i sammenheng med og delvis som en respons på ytre hendelser. De peker særlig på den strenge, lineære organiseringa av ildstedene. Dette signaliserer egalitet og enhet utad, men sier ikke nødvendigvis noe om den indre sosiale organiseringa. Som de arkeologiske undersøkelsene antyder, er det flere ting som tyder på at det har vært sosiale forskjeller og muligens et ledelsessjikt tilknyttet boplassene, selv om det trengs ytterligere undersøkelser for å stryke denne teorien.

Rekkeorganiserte og andre ildstedstyper i indre Troms

Til nå er flere rekkeorganiserte ildstedsboplasser undersøkt, og da særlig i deler av Finnmark, Nord-Finland og Nord-Sverige, samt det ene i Oppland (Wallerström 1973; Simonsen 1979; Spång 1983; Bergman 1988, 1990; Mulk 1988, 1994; Schanche 1992; Hamari 1996; Hedman 1989, 2003; Bergstøl 2008; Hedman & Olsen 2009). I lys av de BOREAS-prosjektets undersøkelser framstår flere tidligere undersøkelser som mangelfulle, da de bare til en viss grad har fanget opp de empiriske forhold man nå kjenner til. Dette skyldes til dels en begrenset metodisk tilnærming. Det er også manglende kjennskap til boplasstypen utenfor nevnte områder.

Sommeren 2009 blei det i regi av LARM-prosjektet påvist en lokalitet med rekkeorganiserte ildsteder ved Guomojávrrit i Dividalen i indre Troms (Svestad 2010). Dette er den første påviste lokalitet med denne ildstedstypen utenfor Finnmark i Norge, med unntak av Aursjøboplassen, og samtidig en av svært få som er kjent fra høgfjellet. Den største boplassen ved Guomojávrrit har 8 ildsteder og viser tilsvarende formtrekk og plassering som kjente ildsteder av typen, og aller tydeligst er rekkeorganiseringa. Ildstedene har likevel noe avvikende form, som antyder en regional variasjon.

Foreløpig er det er lite man kan si om boplassen ved Guomojávrrit. Plasserer den seg for eksempel innenfor samme snøperiode som de øvrige? Har den vært bebodd sesongmessig, og i hvilken sesong? Kan det kanskje her finnes sikre svar på spørsmålet om huskonstruksjon? Viser den spor etter tidlig tamreindrift, eller er det jakt og fangst som har vært den dominerende næring? Hvilke kontakter viser den med andre samfunn, og da særlig den norrøne/norske befolkningen ikke så langt derifra, på kysten av Troms? Dette siste knytter det seg stor spenning til da boplassen ligger betydelig nærmere den norrøne/norske befolkningen enn noen av lokalitetene i Finnmark.

Ved Guomojávrrit ble det også registrert andre og antatt yngre boplasser eller ildstedstyper, som en oval type og en kvadratisk/rektangulær type med armer av såkalt bearpmet-type. Det finnes paralleller og dateringer av begge disse ildstedstypene fra tidligere undersøkelser fra hhv. sørsamisk område og øvre og nedre Målselv i Troms (se Mulk 1994 og Sommerseth 2009). I Devdesvuopmi (som ligger i en sidedal av Dividalen om lag 3 mil fra Guomojávrrit) er et ildsted av oval type datert til 1490-1670 og fra Akkasæter i nedre Målselv forligger det ei datering av tilsvarende til 1420-1670 (Sommerseth 1009:132, 167). Undersøkelser av ildsteder med armer har ikke gitt presise dateringer, men de synes å falle i et seinere tidsrom enn de ovale og med øvre grense et stykke inn på 1900-tallet (jf. Mulk 1994, Sommerseth 2009).

Sjøl om det foreligger dateringer av de to sistnevnte typene, er undersøkelser ennå av et meget begrensa omfang. Det er derfor et spørsmål hvordan de ulike ildstedstypene ved Guomojávrrit forholder seg kronologisk til hverandre. For å kunne besvare dette og øvrige spørsmål i tilknytning til boplassen med rekkeorganiserte ildsteder, er det avgjørende å foreta en

nærmere arkeologisk undersøkelse. En slik undersøkelse vil kunne kaste vesentlig nytt lys over de interregionale trekkene ved boplasstypene, så vel som hvilke økonomiske, sosiale og politiske prosesser de kan ses i sammenheng med.

Arkeologisk undersøkelse

En undersøkelse av boplassen av rekkeorganisert type ved Guomojávrrit vil i stor grad dra veksler på de nylig gjennomførte undersøkelsene i regi av BOREAS-prosjektet, som nevnt ovenfor. I Pasvik i Øst-Finnmark ble samtlige 7 ildsteder av en boplass undersøkt og et areal på 20-40 m² pr. ildsted (Hedman 2008; Hedman & Olsen 2009). I den finske delen av BOREAS-prosjektet er det systematisk undersøkt 49 m² pr. ildsted (se Hedmann 2008:). I Pasvik ga undersøkelsene svært interessante funn, bl.a. beindeponier og bronseblikk til dels flere meter utafor ildstedene/boligene. Bronseblikk blir vanligvis funnet på samiske offersteder fra samme periode. De markkemiske analysene ga som nevnt også meget verdifull informasjon, men flere prøver tatt med tettere avstand ville sannsynligvis økt informasjonsmengden i betydelig grad (pers. komm. Bjørnar Olsen).³

Det tas i første omgang sikte på å undersøke halve boplassen med rekkeorganiserte ildsteder ved Guomojávrrit, dvs. 4 ildsteder, og om lag 30 m² pr. ildsted. Fosfatprøver vil tas pr. halve meter og analyser utføres ved Environmental Archaeology Lab, Umeå universitet. Undersøkelsen vil også søke å avklare det kronologiske forholdet mellom denne boplasstypen og boplassene med hhv. ovale ildsteder og kvadratisk/rektangulær ildsteder av bearpmet-type. Dette vil gjøres gjennom prøvetaking for ¹⁴C-datering fra utvalgte ildsteder.

Guomojávrrit ligger i et øde høg fjellsområde og langt fra allfarvei og bebyggelse. En undersøkelse vil derfor ha preg av ekspedisjon og by på ekstra utfordringer hva gjelder logistikk og organisering. Man vil bl.a. være avhengig av frakt av utstyr og personell med helikopter og etablere en base.

Litteratur

- Bergman, I. 1988. Det samiska boplatsskomplekset i Rackträsk, Arjeplog. *Arkeologi i Norr* 1, s. 129-34.
- Bergman, I. 1990. Rumsliga strukturer i samiska kulturlandskap. En studie med utgångspunkt i två undersökningar inom Arjeplogs socken, Lappland. *Fornvännen*, vol. 85, s. 273-82.
- Bergman, I. 1991. Spatial structures in Saami cultural landscapes. I R. Kvist (red.): *Readings in Saami History, Culture and Language 2. Center for Arctic Cultural Research, Miscellaneous Publications*.
- Bergstøl, J. 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalder i det nordøstre Hedmark*. Acta Humaniora, B. nr. 325. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Hamari, P. 1996. Taking a look at a Sámi way of life – rectangular hearths in Finnish Lapland or: a periphery reconsidered. *Kontaktstencil* 39, s. 127-35. Umeå.
- Hansen, L.I. & B. Olsen. 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Hedman, S.D. 1989. Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och äldre medeltid. *Arkeologi i Norr* 2, s. 137-68.
- Hedman, S.D. 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatssmönster bland skogssamer 700-1600 AD*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Umeå.
- Hedman, S.D. 2008. *Rapport I över arkeologiska undersökningar av härdar vid Brodtkorbnaset, Sör-Varanger kommun, Finnmark fylke, 2008*. Upublisert rapport, Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.
- Hedman, S.D. & B. Olsen. 2009. Transition and Order: A Study of Sámi Rectangular Hearths in Pasvik, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica*, vol. XXVI, s. 3-22.

³ I Pasvik ble prøvetaking gjort pr. 2 m².

- Kjellström, R. 1983. Staloproblemet i samisk historia. *Folk og ressurser i nord. Foredrag fra Trondheimssymposiet om midt- og nordskandinavisk kultur* 1982, s. 213-35. Trondheim.
- Meschke, C. (red.) 1979. *Kulturlandskap i älvdalar III*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport 1979:2. Stockholm.
- Mulk, I.M. 1988. Sirkas – ett fjällsamiskt fångstsamhälle i förändring 500-1500 e.Kr. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 1987, nr. 14, s. 61-82.
- Mulk, I.M. 1994. *Sirkas – ett samisk fångstsamhälle i förändring Kr.f. – 1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6. Umeå
- Schanche, K. 1992. *Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr.* FOK-programmets skriftserie nr. 2. Program for forskning om kulturminnevern. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Simonsen, P. 1979. Juntavaddo og Assebakte to utgravninger på Finnmarksvidda. *Acta Borealia*, B. Humaniora, no. 17.
- Spång, L.G. 1983. Egen härd ... *Västerbotten*, nr. 2, s. 66-74.
- Storli, I. 1993. Sami Viking Age pastoralism – or "The Fur Trade Paradigm" reconsidered. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 26(1), s. 1-20.
- Storli, I. 1994. "Stallo"-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Novus forlag, Oslo.
- Sundqvist, L. 1973. *Kulturhistorisk inventering av byarna Kåtasellets och Hembergs omgivelser, Jörns sn. Västerbotten*. Upublisert forskningsrapport. Skellefteå Museum.
- Svestad, A. 2010. *Registreringsrapport indre Dividal, Troms 2009: Moarsejávri - Guomojávrrit*. LARM. Upublisert rapport, Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø.
- Wallerström, T. 1973. *Rapport. Stormattaure & G:a Mattaureälven, allmänningsskogen 1:1, Arjeplogs sn, Lappland 1973*. Upublisert forskningsrapport. Norrbottens Museum, Luleå